

LANDAJUELA, Anton, VI.

Erri batetik bestera ibiltzen diardogu, eta non gelditu eztagikularik, Zizero deritxon errixaka kazkarrean egoan Elizan artu genduan egonlekua. Jatekorik gitxi, edateko egarririk ez eta dirua ugari geukan. Emon genduzan egunetan, bertako egin gintzazan da, dirua ugari izanik, ondoko errian egiten zan abelgorri azokara joan, txala erosi, ekarri eta il, eta ok egiñarte bete gintzazan.

Arratsalde batean, berandu bazkalduz gero, Bilbo-tik Santander-erako bidean jatsi gintzazan zer edo zer ikusi gurarik eta bide batean etozan gudarriak non ikusi genduzan. Santoñarako bidean. Batzuek negarrez, alairik iñor ez, izkiluak asko sasira jaurtirik, arrian jota apurturik. Etsindurik eta gogo txarrez danak etoña.

Santoñaratu gintzazan baiño lentxoago, loturik egozan preso fazistek askatuak izan ziran, Padurako gudariek alantxe gura ta. Euskal ikurriñak nainon agiri ziran. Gizon morrosko ederrak amorrizko negarretan, iñork, ez gizonezko itzik, dana zan gorrotoa.

Motorrezko, igiridunezko italiarra sartu zan lenengo, Santoñara, txapela, besoen goiak eta eskumuturrak izarrez dizdiz egiten eutzela. Agur egizkuen danori, eta beragaz batean atzean etozan italiarrak txera azaltzen euskuen, geugaz geukazan pistolak diruz, edo ta jakiz erosi naiaz.

Italiarrak aratu ziran baiño lenago, gengozan erdiak eta zazpi, erdi zoraturik genbiltzazan arrai ontzien beteaz jabetu gurak eraginik, artu, jabetu, bururatu, egin barriro lurrera. Italiarrak etorriz gero, ontzi andi batean sartu gintzazan, baiña geiegi gintzazelarik edo, ez ginduzan itxi joaten.

Zer egin geikean areik izan ziran ordu larrietan? Gudaria baño besterik ezanak, ez eukan aldendu bearrik, eta etxera joatean ez eukan Francoren alde ez aurka, txispea barriz artzerik, bizia ta lana zor jakozan da. Olako itz zoriontsuz bustiten ginduez, egunean egunero. Gero ikusi ber zan, ateosteko makilla.

Gudari izan gintzazanok eta geure gurariz, Francoren aldetik Errepublikara iges egin genduanok, edo ta beste zerbait izan ziranentzat, ebatziak ziran ondo ta gizonki artu bear ginduzenak, eta artzeko toki bereziagorik, Dueso-ko espetxe lakoa, non?

Seven Sea Esprey zan niretzazko ontzia, eta beste batzuena Bobie. Barruraturik gengozan, lurreratu, italiarrak zaindurik danok eroan ginduezan, Dueso-ra.

Dueso-n, gelarik gelara nor zer nai eban jakiten ibilli ziranak, atzilotuak, geure lagunak ziran; batzuek eurentzat dana amaiturik egoa ta, etxerako gerturik; beste asko oster, igeserako irakitzen.

Itaunetan eta itxaroten, itxaroten eta itaunetan bosten bat egun igaro genduzan, italiarren eskupetan. Italiarrak oso begiko izan jakuzan. Goiz batez baña, an non ikusi genduzan espaiñar jagolek, eskuan abar bategaz, mundu onetako aunditasuna

eskuan ebalarik. Kopet txordoak ziran, begitartea illun, an gengozanai belarrondoko euliak kentzeko gertu. Oneik ikustean, eta italiarrik ez, larri ta erdirik izan gintzazan, gutzaz zer izango eta zan. Egun garratzak, egun gorriak, egun latzak itxaroten genduzan. Jagolekaz batera samar teniente antzerako batzuk be be, etorri jakuzen, geunkazen onak eta txarrak, autortu arazotera. Bakoitxa bere gelan ezarrik, eta aldian bateri barrura deiturik..., a zan larrialdia, a bai ba zala, estukurea!

Barruan autortzari eragionean, ateen aurrean genbiltzan atzera-aurrera egurasten da, Sarasola, nire guda sallean nagusiak itun egiztan, zer esateko asmoa neban galdetuz. Eta berari: Lenengo ta beñen, Mola-ren artaldetik Errepublikaren alderdiera iges egiña nintzala.

Burutik galdurik nengoan, goitik bera zoraturik, Sarasola izan zan burupideta kendu eustana.

Barrurako deian, asuria banitz barrenaratu nintzan. Autorrentzulea ta autorlaria, aurrean Kristo ta Ama Birginik barik gagoz. Ni pekatari eta Jesuskristo gure Jaunik otoitu eztodanarren, ez-nau gogorkeriz artu.

Berak: Zeure gogoz ala indarrez ibili izan zara?

Nik: Neure gogoz.

Berak: Eta, non ibili izan zara?

Nik: Gipuzkoan da Bizkai-n

Berak: Zer izan zintzan

Nik: Lenengotan gudariutsa, teniente azken batean.

Berak: Zergaitik teniente egin zinduezan?

Nik: Ogibidez ortarako iñoz ez egon da, bat edo batek izanbear ebalako.

Berak: Zeinbat irabasten zenduan?

Nik: Onenbesteko bat, (au idazten diardutanean eztaikit eta.)

Berak: Erre al zendun elizarik, lekaide-lekaimetxerik ondatu aske zana giltzaperatu, eta iñor bortxatru?

Nik: Ez Jauna.

Berak itaunduai nik erantzunaz bete ebanean orria, eskuratu eustan da, nik irakurri, ondo egoala ezan, izenpetukitu.

Neu lez, eta ni beste lez, eundak eta eundak izan gintzazan autorketa egin genduanak; Lekaide ta abade, osagille, asmatza eta besolangille, jakintsu ta jakige, danok gintzazan edea batzuekaz lotuak, akuluz zulatuak.

Egun tartako izanik, taldeka ogei, ogetamar deitu ginduzan, auzipera, ziranak eta ez ziranak entzun eta entzun egitera.

Orain zalatari zana, gero, urrengo taldean, aldezko izaten zan, eta aldezko zana, salatari, salatari egiten zan. Ipuin potagarik, non ikusi ta entzun! Maiko izan ziranak, zur eta arretatsurik batzutan, lo bere, neke andirik barik.

Zeri edo ari, ekin da ekin egiñik, zer ezatekorik dogu itaundu ginduzanean, Azkue jaunak jakin nai

ebena zera ze, ituna italiarrakaz egiñik geunkalarik, italiar barik epaitza zergatik eta zertarako zan.

Maiko nausiak, orduan: Emen eztago italiarrrik, danok gara NAZIONALAK. Bide ori ba dozu, gaiki zatorkidaz. Olaxe amaitu zan, gure buruzaintza, beste iñoren txitik gabe.

Talde bakoitxetik bost, zazpi, amar...bere aldiko katepera, eta enparauak, eriotzara "Kruzadoi" izan ziran da, kruzados izateari eskerrak, izan ezpaziran, ipernura giñoazen bizi-bizirik.

Epaiqueta amaiturik, izan genduan baratzer, lagunartera bialdu ginduezan eta gu irripartsu, epaiaren barriak jakinarazoten, lagunai. Eundak eta eundak gintzazen zigor arekin lepoa makurtu euskuenak.

Goizetan abea jaso, arratsbean beratu, españar ikurriña izaten zan lenengo lana ta eginbearra, espetxeko nagusiekaz batean; an joiazan lotuak ere, ikurriñari "otoi-egitera". Lotuen artean bat egoan zauritua, usteltan, arrak jaten ebana. Gudari gaixo-gaixoak, ikurriña jasotzean, "biba la Republika eta gora Euskadi askatuta" iñoazan, zaurietatik bein betirako askatzeko, afrunturik naikoa eta geiegi nabaitzen eben da. Biramon goizean zulatu eben lagunnen artan, ikurriñaren azpian, goraka ta bibaka Errepublikari ta Euzkadiri. Atzilotuak izan gintzazenetik lenengo eriotza eta, galiziarra zala uste dot.

Epaituak izatean, zazpi sartu ginduezan gein ba-koitzean geure-geureak ziran zeregiñak egiteko ezer ezegoan lekuetan.

Piti batean irikiten euskuen atea zerginñak egiguzan. Bizarrik ibilli bear genduan, zorri andi-andiek be, orduantxe kentzen genduzan da.

Gosaltzeko ontza bat txokolate, eta txokolaterik ez egoanean akeitaren margozko burduntzali bete salda. Eberdietan, barriz, piper-txolet bete indaba zuri, eta indabarik ez egoanean, txitxirio gitxi batzuk, salda gixirenartean. Emoten euskuena, ta ogia, bazkaltzeko ta apaltzeko izaten ziran.

Amorrotu arazoten ginduzan goseak, gelakide bateri asmoa bururatu jakon, gosea auldu genkian zerbait egin bear zala.

Gure aurretik, fazista presoak bertanbera itxiko txixontzia geunkan, eta giltzadunak, au bere atxilotua, ekarten euskuzan zotzak eta abarrez, sua-egini egosten genduan goizeko txokolatea eta, baba zuriak, ur salda andien tartean.

Kazkarreko batzuk ba eukazan pixontziak, eta ondo garbitzeko gatxa ta zailla ezanagaiti, ez genduan inork sudurrik latzitu, ez albora begiratu naskaturik.

Gelan da espetxean gosea izan zan, nagusi, gosea zan jaun bakarra eta gosek il bear genduan, alak egin genduzan gose ilten, iru illabeteko gose mardikatua soñetik kentzen, Bilbo-ra ekarriak izan gintzazan arte.

Ogi koskorra. Mutilla ezeze, mutil da erdi be, bazana: Erramon Galartza, bilbotarra, "Diario de un Condenado"ren egillea.

Emoten euskuen ogi-koskorra eskutik aora eroten gendun da, ziolo jan, txitxirioen begira egon gaberik, ogetalau urrengoetan emongo euskun ogi txatal arte. Erramonek, ez, Erramon onek iru zati egiñik, iru jatorduetan izaten eban, ogia. Bere lagun gintzazanok, "nobilis bobilis" ezan eta, urrengo egunerarte ogiaren zain itxarobearran gintzazan.

Orman kaketurik, orman egoan arazan da nire aurrean izten ogia, biramon goizean gosaltzeko.

Turuta jo egizkunean lotarako, gau aretan bake-tsu izango gintzazala usterik, batzuk lentxoago bestetzek geroago, loak artzen ginduzan, lo zurrak. Zenbat begirakada, zenbat so egite, zenbat jagiko ba nintzan ezpa nintzan, zenbat zirikaldi ogi ari buruz izan nebazanak, Jaungoikoak baka-

rrik daki. Baña, tira, lagunaren ogia zala ta, oben bideak betetu barik emoteak, eskerrik beroenak damotzadaz berrogetak urte geroago, Jaun Altsuari.

Beste bein baten P. Egilor etorrela apaltzea emotera ta, gelako ateak zabal irigik izan genduzan lez, aparia sakabanatzen egoan alderdi aretara niñoiari ontzia arturik, tilliztak izan ziran, kuin-kuin bete eustan txoleta eta, lagunakana biurtu nintzan. Zazpi gosedun lagunok jatea egokiena izango zan, alan uste nik beintzat, ez neban baña indarrik, eta duintasunik besteai emoteko. Areik niri begira eta, ni burua jaso barik, ez nintzan gelditu eskuan neunkan txoletakoa amaitu arte. Lorik ederrena gau aretan egin neban.

Gosea nola egun batera il, ametzetan ametz eginik gure ondoko lagunak egunetan izan ziran. Gela aretako gosetiek zer egin ebanaren zera emen: Zazpiren ogia bateri emon, biar besteari, etzi urrengoari eta, olaxe danai. Ogia jaten eban ondo izaten zan, besteak osterak garrian prakak euki eziñik eta txandaren zai. Ogiaz barau egitea, ezin eben burutu.

Berantzakoa naiz edozelako miñen bat gauean nabaitu, ez zan aterik irigitzen. Olako une larrietarako, eta txixerako, baba zuridun txolet utsak geunkazan. Eta betetuten genduzanean...zer egin? Azpillek, saldea artzeko geunkazen azpilletara ustu bear barruan euki genduna, leiotik jaurti eta, biramon goizean inarraz da urez eriotzaren astunik gabeak garbitzen eben.

Tellatu-txapelpeko oñezkoen bideak garbitzen inarduenean ontzi zikiñegaz barruan gengoan ateak noiz irigiko adi. Irigiten euskunean, ariñeketan joan bear izaten genduan iroletara pixa ta kaka egitera, arpegia busti, ontziak garbitu, gelaratu eta ontzi txarri areitan akeita antzeko artzera. Zer janik izan ezarren, osasun bai genduan.

Eriotzara jausigaik beeko geletan gengoan, bat edo beste utsik, egunez espetxe barruan lanean ebiltzazen presoan lo tokitzat aukeratuak.

Danentat jotzen eben lo turuta, eta esibarrutian batera ta bestera ibiltzazenak be, geletara etorbearean ziran. Adi-adi izaten gintzazan ormatik ormatarako daunbadatxoak entzun al izateko.

Onein oñak gureak baño askeago izanik, ez genkian gai askoaz jabetzen ziran da, lotara egorten zirenak, lenengo eginkusuna emen; Ormea jo ikubillagaz eriotzarik gau aretan izango zan, edo etzan, adirazoteko, batzuetan negar egitekoa, bestetzuatan nasaitxoago egotera, lo baketsu egitekorik inoiz albiste onik. Dana ta guztia zan egoneziña.

Italiarraz joanik españarrak jabetu jakuzanean, baratzera atera ginduezan, goitik beraño arakatu, geunkana kendu eta, barriro bere barrura.

Diruz, ordulariz, atzaparretako eraztunez, idazkortz e.a. otzara andiak bete ebezen. Ain gintzazan askorik epe andia be izan eben alako araketaldirako, eta atzean begira izan ziranak naikoa eben zeregiñik atzaparren baratzeko lurra arrapatzen, eukazen gauzarik garrantzikoak lurpean estaltzen. Estaldu bai, aurkitu ez, emen bere erroiek irabazi.

Beste bein oñetako ederdun gudaria jo eben begiz, geroago baten, eskuz. Begiz jo ta eskuz kendu, eukazan oñetako enordez espartañez janzi eben gixago andia.

Gogoan izatekoa au bere. Lotan gengozeanean oraindiño epaitu gaberik, alako zaindari bat gela batera sartu zan, lota egoanaren soñekoak arturik “amalau” baño arroago aldendu zan.

Atziloturik izan zan gixagoa zoraturik ebillan batera jo eta besteari itaundu, zer egin eta eban, kaltzonzillo utsik itxi eben da. Nagusien bateganaño iritxi izan zana ba dakit, zertan amaitu zanik eztakidarenarren.

Dueso-n barruratu ginduezan egunetara biurturik, kanariako gudariak izan genduzan esiaren inguru-minguru nagusi.

Zalatarien alderuntz begiratzen eben leiotan, ziurtasun andirik etzegoa. Keriza, gizonirudien bat ikusten ebaneko, arein amorru zitalaren pozoiz zitala berunez etorkigun geia barruraño. Nengoan gelara, berun-koskor bi sartu ebezen iñor zauritu barik.

Kotxor Larrinagan loturik egon da, Santander-go lurretara atxilotuta eroan eben. J. Mari nire erriki-deak, ezizen bi eukazan: Kotxor eta Txutxurrio.

Bideari emonik, astiro baño ezbazan be, Ama aberitrik urrineratzen giñoiazanean, Villa Verde de Trucios, ala Truzio izan zan eztakit, nire bigarren lengusu Antonio Olasarrri pre-soak zaintzen izan zalarik, Kotxor be an egoala onek esan eustan.

Askerik eta gazteturik elizan da inguruetan ebiltzazan Bilbora etorriko ziranerako gertakisunetan da, ikustera joan nintzakion. Milla txeraz da lastanez artu nindun, nire etxekoentzat ezer gura ba neban galdetu, burua zaintzeko ta ondo izateko ta ondo izateko aolkuak emon. Kotxor txoria baño bizkorrago ebillan ganeko egunen batean Bilbo alderuntz etorriko zanaren ametzez, ni burua makurturik Santander-ko bideetan non geldituko nintzan ez-nenkiala, beti ta beti aurrera.

Barriro bere Santoña-ra noakizue, Santoña-n Dueso-ra ango barriak azaltzera.

Gaua ilundurik lurrean lo-iskia egiteko etzunik gengozeanean, zanko otsak ateaurrean. Estutu eta larritu gintzazan zer etorkunaren begira ta, alako batean

espetxe zainaren abotsak giltzadun lotuari, aulan: amargarren ate ori iriki egidak. Eta eskuan ingurria ta besapean be zer edo zer ekarren idizildunak gau on esan bagerik, orrian idatzirik ekarrena irakutzen asi zan: Jose Mª Idur. Iruan...za,...ga?

-Ez, jauna; Jose Maria-rik eztozu, emen ez beintzat.

Eta orriari atzeldera begiraturik: Antonio Landajuela

-Sanjuelarik ez, baña Landajuela bai, Landajuela emen dozu esateaz

batean, zuritzen asi nintzan azken-ordua etorri jatelakoa.

Besapean eukana jaurti eustan da, barriz bere orriari begiratu barria eginik, Jose Maria Iruarri-zaga zan orriaren alde batean etorrena, eta bestean nirea; Antonio Landajuela.

Andaluziarra zan da, zertxo bait edariz ornitua, ezin eban itzik ebagi. Santoña-n Kotxorrek emon eutsan kebelarra

Zer errerik ez genduan da, kirrix-karraxka bi ateari emonik aldendu zanerako, erre-gogoa ta errebearra aspalditik geure-geureak ziran da, txondorrek aiña ke edatzen genduan gela txiki piti aretan. Gaueko ordu illundutan gengozeanarren, egun barriaren argitzea izan genduan.

Larrinagan egoan Kotxorek, berau zaintzen izan ziran espetxe zaindariakaz artu-emon andiak eukezan, da beste bein baten be, nagusi samarra zanak deitu nindun, Txutxurrio-ren izenean. Nire barri zarrik onek ba ekian, Molaren alderdikoa-kaz ibillirik Agirreren aldera iges egiña nintzala ta besterik. Ondo artu nindun, berarenganako susmo txarrik ez izateko esan eustan.

Zer izan zan jazo zana? Eztakit. Idizila, egurra makillak gora ta bera, ezkerrera ta eskumara, txistuak eta oyuak danak batean ziran.

(Jarraituko da)

